

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ ДІЄСЛІВ КАУЗАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

А.А. Пузік

Донецький національний університет

1 Сучасному мовознавству притаманна зростаюча зацікавленість до проблем, пов'язаних із зіставним і типологічним аналізом мов.

У даній статті предметом дослідження є відприкметникові дієслова (тобто дієслова, мотивовані прикметниками, пор.: нім. *ermöglichen*, англ. *enable*, укр. (в) *уможливити*←*möglich, able, можливий*).

Як основне джерело матеріалу дослідження були використані найбільш авторитетні словники німецької, англійської та української мов. Залучені дані перекладних словників. У німецькій мові матеріал дослідження становить 647, в англійській мові 1144, в українській мові 1012 відприкметникових дієслів (далі - ВД).

2 За величину зіставлення у порівняльних дослідженнях словотвірних явищ можуть братися різні величини: певна формальна одиниця – словотвірний тип (модель, зразок), словотвірне чи лексичне гніздо, словотвірна парадигма, мова-еталон, що розробляється спеціально для зіставлення (мовою-еталоном може бути й одна з порівнюваних мов чи зовсім інша звичайна мова), спосіб словотвору, ономазіологічна категорія або її складові – лексична чи словотвірна категорія (Ohnheiser 1991).

Виникнення концепту є доономазіологічним і, отже, долінгвістичним актом, тому той чи інший концепт загалом має універсальний характер, хоча часто отримує різне формальне вираження. Так, одна й та сама денотативна ситуація об'єктивується в українській мові за допомогою відприкметникового дієслова, в німецькій та англійській мовах – відсубстантивного дієслова чи словосполучення, пор.: укр. *дірявити*←*дірявий* і нім. *durchlöchern, zerlöchen*←*Löcher* “отвори, діри (множина від іменника *Loch* “отвір, діра”)", англ. *hole* “продірявити, просвердлити”←*hole* “діра, отвір, проріз”, конструкції типу “іменник+дієслово”: “*to bore a hole*” (“свердлити отвір”), “*make a hole (in)*” (“зробити діру, отвір, продірявити (в чому-небудь”)).

3 Семантика ВД описується в класифікаційних одиницях різного ступеня абстракції. Відношення дієслова до тієї чи іншої одиниці класифікації визначалося на підставі ідентичності типу мотиваційних відношень конкретних словотвірних пар “МА→ВД” з поданим семантичним інваріантом, який наявний в окремій формулі тлумачення (далі ФТ) (принципи тлумачення семантики похідних дієслів запозичені із праці В.Д. Каліушенка (Kaliušenko 2000)). ВД мов зіставлення конституюють три словотвірні категорії:

3.1 Есивні відприкметникові дієслова, ФТ “Суб’єкт ситуації є (як) МА”, пор.: *geilen* (рідко, зневажл.) “бути хтивим, пристрасним”←*geil* “хтивий, пристрасний”; *square* “узгоджуватися, відповідати”←*square* “правильний, точний”; *girchiti*←*girchii*;

3.2 Інхоативні відприкметникові дієслова, ФТ: “Суб’єкт ситуації стає МА”, пор.: *blassen* (рідко) “бліднути”←*blaf* “блідий”; *darken* “хмуритися, темніти (від гніву та ін. емоцій)”←*dark* “темний, хмурий”; *bilimti*←*bilimii*;

3.3 Каузативні відприкметникові дієслова, ФТ: “Суб’єкт ситуації каузує об’єкт ситуації (не) бути (як) МА”, пор.: *beunruhigen* “турбувати, тривожити”←*unruhig* “стурбований, схвилюваний”; *cool* “охолоджувати, заспокоювати”←*cool* “холодний, спокійний”; *zlitu*←*zlii*.

Кількісна реалізація ВД есивної, інхоативної і каузативної семантики подана в табл. 1.

Таблиця 1 – Словотвірні категорії відприкметникових дієслів

Словотвірна категорія	Мова зіставлення		
	німецька мова	англійська мова	українська мова
Есивні ВД	63	86	138
Інхоативні ВД	77	260	463
Казуативні ВД	507	798	411
Всього	647	1144	1012

Отриманий список формул тлумачення є свого роду інваріантом, реалізація якого в кожній з мов підлягає характеристиці (Пузік 2000).

4 Деад’єктивні дієслова каузативного значення складають найбільш продуктивні словотвірні категорії в англійській і німецькій мовах (відповідно 70% і 78%). В українській мові ця словотвірна категорія в кількісному плані поступається лише 52 лексемами інхоативним відприкметниковим дієсловам, а останні містять у своєму складі значну кількість лексем, мотивованих одним і тим самим прикметником звичайного і вищого ступеня. У міжмовному аспекті найбільш продуктивні ВД каузативної семантики англійської мови, які переважають існуючі словотвірні категорії української (майже удвічі) та німецької (майже у півтора рази) мов. Основною причиною такої кількісної відмінності каузативних ВД англійської мови, з одного боку, і німецької та української мов, з іншого - є, по-перше, надзвичайно висока продуктивність конверсії, яка саме щодо каузативних (але не інхоативних чи есивних) ВД англійської мови характеризується послабленням жорстких морфологічних обмежень, унаслідок чого розширюється мотивувальна база відприкметникових дієслів; по-друге, в англійській мові значну частину матеріалу дослідження становлять суфіксні каузативні ВД, утворені від запозичених прикметників у межах словотвірного зразка “МА + *-ize (-ise)*”, який не накладає які-небудь обмеження на перехід прикметників латинського походження в клас дієслів, що не виявлено щодо генетично споріднених суфіксів української (*-(u)зува-*) і німецької (*-isieren-*) мов (Marchand 1969).

Ситуація каузування, що виражається за допомогою ВД, полягає в тому, що в результаті впливу суб’єкта ситуації об’єкт, що каузується, переходить у новий стан або набуває нової якості, відмінної від первинної, або

змінюється насиченість ознакою об'єкта ситуації (ознака “починає бути наявною” в об'єкті, який каузується, більшою або меншою мірою), яку він мав до впливу, причому цей перехід може мати вигляд одноразового каузування чи постійного причиново-наслідкового зв'язку. Крім того, внаслідок впливу на об'єкт ситуації останній в окремих випадках може взагалі втрачати ознаку, марковану МА, що, наприклад, позначають ВД з т.зв. “реверсивними” префіксами німецької і англійської мов, пор.: *entheuern* (рідко) «позбавляти гарного настрою, робити сумним, засмученим»←*heiter* «веселий, радісний»; *denuclearize* (амер.) «перетворювати в без'ядерну зону»←*nuclear* «ядерний» (Marchand 1971).

Різні ознаки об'єкта ситуації, що каузується, можуть залишатися постійними. У цьому випадку ВД каузативної семантики позначає таку каузативну ситуацію, за якої ступінь наявності, вияву ознаки об'єкта зовсім не змінюється, але встановлюються відношення одного об'єкта ситуації до іншого, пор.: *synchronisieren* (книжн.) «робити відповідним, узгоджувати (одночасність здійснення чого-небудь)»←*synchron* (книжн.) «синхронний», *identify* «встановлювати тотожність, ототожнювати (*with*); розпізнавати, установлювати особу (*as*); встановлювати, визначати»←*identical* «однаковий, ідентичний»; *ototozhniti*←*ototozhnyi*.

5 Каузативні деад'єктивні дієслова німецької, англійської та української мов складають словотвірну категорію, неоднорідну за своїм складом у плані відтворення цими ВД різноманітних ситуацій каузування й наявності/відсутності додаткових семантичних компонентів, які характеризують або дію, за допомогою якої об'єкт ситуації набуває ознаки, або саму ознаку. Каузативні ВД поділені на дві словотвірні субкатегорії: власне каузативні і квазікаузативні ВД.

До власне каузативних належать лексеми порівнюваних мов, які не виявляють додаткових семантичних компонентів. У межах цього дослідження такі ВД називаються також дієсловами відносно загальної ядерної семантики й описуються за ознакою об'єкта ситуації “особа/не особа” у двох семантичних класах (див. табл. 2), пор.: нім. *ernüchtern* «протверезити»←*nüchtern* «тверезий», *sättigen* «нагодувати досхочу, наситити»←*satt* «ситий», *runden, ründen* (заст.) «заокруглювати, округлювати, надавати кулястої форми»←*rund* «кулястий, кулеподібний, круглий, повний»; англ. *sober* «протверезити»←*sober* «тверезий», *mellow* «підповати»←*mellow* «веселий, напідпитку», *narrow* «стискати, звужувати»←*narrow* «вузький»; укр. *п'янити*←*п'яний*; *тверезити*←*тверезий*, *круглити*←*круглий*.

Таблиця 2 - Семантика каузативних ВД

Словотвірні семантичні класи субкатегорії,	Мова зіставлення		
	нім. мова	англ. мова	укр. мова
Власне каузативні ВД	392	643	333
Власне каузативні ВД, об'єкт ситуації – особа	133	215	100
Власне каузативні ВД, об'єкт ситуації – не особа	259	428	233
Квазікаузативні ВД	115	155	78
ВД з ДСК “репрезентувати/зображати”	94	133	57
ВД з ДСК “на вигляд”	3	5	10
ВД з ДСК “вказівка на спосіб/засіб впливу на об'єкт ситуації”	18	17	11
Загальна кількість:	507	798	411

До квазікаузативних належать деад'єктивні дієслова порівнюваних мов, що виявляють додаткові семантичні компоненти. Таку словотвірну субкатегорію конституюють залежно від характеру ДСК три семантичні класи: 1) квазікаузативні ВД з додатковим семантичним компонентом “репрезентувати/зображати”, пор.: *schwärzen* «обмовляти, подавати в негативному плані»←*schwarz* «чорний, недобрий»: *In welcher Geschichte er durchblickt, schwärzt er das Glänzende mit dem Schatten der Eitelkeit, der Truglist, der Verschwendung* («У яке б оповідання він не заглядав, навіть найсвітліше вдавалося йому очорнити тінню свого марнославства, хитрості, обману, марнотратства»), *dirty* «заплямувати (чию-небудь честь)»←*dirty* «брудний, огидний, бридкий»: *The threat of dirtying up your husband's name* («Загроза заплямувати ім'я твого чоловіка»), *brudniti*←*брудний*: *Пліснява минулого таки липне з останніх сил, намагається ще бруднити, як може*; 2) квазікаузативні ВД з додатковим семантичним компонентом “на вигляд”, пор.: *rural* «робити селянським на вигляд (про людей)»←*rural* «сільський», *drібniti*←*дрібний*: *Ріденькі брови дрібнили парубка, губилася від того мужність*; 3) квазікаузативні відприкметникові дієслова з ДСК “вказівка на спосіб/засіб впливу”, пор.: *glätten* (швейц.) «прасувати»←*glatt* «гладенький, рівний», *білити*←*білий*: *Скільки разів у воду вмочали та розстилали на траві зеленій, щоб своїми променями сонце його білило; А у нас хатина біла. Я й полола, я й білила*. Додаткові семантичні компоненти перших двох семантичних класів уточнюють саму ознаку, якою наділяється об'єкт ситуації, ДСК останнього семантичного класу виявляють ті лексеми, позаконтекстова семантика яких визначає спосіб або засіб (інструмент), за допомогою якого об'єкт ситуації наділяється ознакою, маркованою прикметником (більш детально щодо семантики каузативних ВД) (Пузік 2002).

6 Каузативні ВД німецької, англійської та української мов в повній мірі використовують способи і засоби творення дієслів, які мають словотвірні підсистеми порівнюваних мов, що відрізняє дієслова каузативної семантики від дієслів інхоативного й есивного значень. У процесі вербалізації активно беруть участь префіксальної й префіксально-суфіксальної словотвірні зразки, що є матеріалом дослідження української та німецької мов. В англійській мові високопродуктивним є суфіксальний спосіб творення каузативних дієслів, який не є продуктивним у німецькій мові. Префіксально-суфіксальний спосіб творення каузативних деад'єктивних дієслів високопродуктивний в українській мові (56,7% утворені цим способом, інші ВД – за допомогою суфіксів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пузік А.А. Відприкметникові дієслова у німецькій, англійській та українській мовах: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17/ Донецький нац. ун-т. -Донецьк, 2000.-21 с.
2. Пузік А.А. Семантика каузативних отадъективных глаголов в немецком, английском и украинском языках // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. праць. -Донецьк: ДонНУ, 2002.- Вип. 5.- С. 28-38.
3. Словник української мови: В 11 т./За ред. І.К.Білодіда. - К.: Наук. думка, 1971-1978.
4. Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache»: in acht Bänden. – 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage/ Hrsg. G. Drosdowski. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1993.–1048 S.
5. Kaliuščenko V.D. Deutsche denominalen Verben. – Tübingen: Narr, 1988.– 180 S.
6. Marchand H. Die Ableitung deadjektivischer Verben im Deutschen, Englischen und Französischen//Indogermanische Forschungen. – 1969. – №74. - S. 155-173.
7. Marchand H. Die deadjektivischen reversativen Verben im Deutschen, Englischen und Französischen// Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. – Tübingen: Niemeyer, 1971.–S.208-214.
8. Ohnheiser I. Wortbildung im Sprachvergleich: Russisch-Deutsch. – Leipzig: Enzyklopädie, 1987. – 154 S.
9. Ohnheiser I. Словообразование и конфонативная лингвистика//Die Beziehungen der Wortbildung zu bestimmten Sprachebenen und sprachwissenschaftlichen Richtungen/ H.Jelitte, G.A. Nikolaev (Hrsg.).- Frankfurt am Main; New York; Paris: Lang, 1991.- С.221-241.
10. The Oxford English dictionary being a corrected re-issue with an introduction, supplement and bibliography of the new English dictionary on historical principles. – Oxford: Clarendon press, 1960. – Vol. 1-14.

Надійшла до редколегії 18 березня 2003р.